

Birtokok és átörökítésük. Gazdálkodás

A Mikes család gazdálkodása

A birtokok megszerzése

A Mikes család elődei, mint láttuk az 1804 előtti időszakban 17 vármegyében valamint a szomszédos Oláhországban összesen 86 helységben elhelyezkedő birtokot mondhattak magukénak (5. szövegekőzi táblázat). Eredetük igen sokféle lehetett. Mit örökségben kaptak valamelyik őstüktől, mi valamelyikük feleségének a jógán került hozzá, mit adományba, vásárlással vagy cserével. III. Mihály feleségétől, Bethlen Druzsiannától származott Szinnye Petele a Károly feleségétől, Bornemisza családtól.¹³⁵ Ezek idők során való mozgását, fogyatkozását követően a mai utódok csak a magyarcsesztvei, szászfenesi, uzoni és bodolai birtokközpontokat és a kutsulatai fekvőjószágokat tartják számon. Megjegyzendő még, hogy a zabolai és a szászfenesi örökség a két Mikes-ág közti „vegyesházasság” révén az uzoni Mikes Sándornak Mikes Évával 1938-ban megkötött házasságával átszármazott a zabolai ágra. Jelenleg, majd mára egyetlen unokájának Mikes Katalinnak az öröksége Tudomásunk van még a nagydebreci birtokról és kastélyról, melyet Mikes II. Mihály udvari lovas alkapitány Paczolay Borbálával kapta 1649-ben II. Rákóczi Györgytől, 1702-ben Lipót császár Ferenc és Mihály örökösök nevéen megerősített, majd utóbbi révén a család zabolai ágára maradt. a 20. század elején, utolsó tulajdonosa, Mikes Etelka, férje, Bornemisza Károly és örökösei halálával idegen kézre jutott. (Bicsok–Orbán 2012: 396.)

Vegyük sorra a máig számontartott birtokok történetét. Magyarcsesztvéen 1670-ben Apaffi fejedelem, az előző birtokos család kihalását követően, „egy darab Portiot menden Appartinentiával együtt *cum juro Regio perennaliter ad utrumq Sexum* Mikes Kelemennek Conferálja, *Donatioba* adja” (kiemelés tőlem – G. K.).¹³⁶ Mikes Kelemen ekkor az országgyűlés elnöki tisztségét viselte 1683-ban Kelemen és fiát, Mihályt ünnepélyesen beiktatták a birtokba. Ehhez csongvai és miklóslaki területek is hozzátartoztak. Werbőczy meghatározása szerint ez az adomány *tiszta királyi adomány* volt, „mellyel a fejedelem az ország szent koronájának joghatósága alá törvényesen került birtokjogokat, szolgálatok vagy kitűnő érdemek fejében, valakire örökösen átruház” (Werbőczy 1514: 13 cím 2.§.) Az adománylevél kitétele szerint nemcsak a fiúág tagjai, mint általában, hanem mindkét nembeli leszármazottak örökölhették. A Zeykektől való vásárlás és

135 RegMí 4/35, 4/25.

136 RegMí 10/2.

csere,¹³⁷ valamint elzalogosítás¹³⁸ útján Kelemennek a fia, Mihály további birtokrészeket és javakat csatolt az adományhoz. A tulajdonhoz jobbágyok szántóföldek, rétek, kaszálók, szőlő, erdő, malom, híd, gát és is tartoztak. 1748-ban unokái, Antal és István megosztottak az allódiális erdőkön.¹³⁹ Csesztvét az uzoni ág első tagjai közül birtokközponttá a családi hagyomány szerint Mikes Károly, Borbála ükapja tette, megvásárolva a Mikó család kastélyát. Erre a felirata szerint Mikes IV. Mihály (a Károly nagybátyja) helyezte fel 1796-ban két kőfaragványt, a Mikes család címerét, és annak oltalmazására egy Csodatevő Mária szobrot. (Oláh-Gál 2010b: 226.)¹⁴⁰ Ennek a Mihálynak a felesége Teleki Kata volt. A Mikókkal a Mikesek és a Telekiek is házassági, sógorsági kapcsolatban állottak. A fiatalon elhunyt Teleki Károlyné gr. Mikó Mária 3 árvájára, Imrére, Mihályra és Ádámra 1/3–1/3 arányú csesztvei birtokrész-örökséget hagyott, aminek egyrészt 1911-ben a Borbála nagyapja, Mikes Kelemen vásárolta meg a fia, vagyis a Borbála édesapja számára, másrészt pedig maga Mihály vette meg 1930-ban első feleségével, Béli Ilonával (1903–1935).

Az Apaffi Mihály fejedelem által Béli Páltól hűtlenség vádjával 1679-ben elkobzott, majd Mikes Kelemennek és fiának, Mihálynak átadott „Statutionis Relatoriat” vagyis birtokbaiktatási indítvány értelmében az „uzoni és egyéb hozzá tartozandó Portiok”-ba „*Mikes Kelemen és Fia Mihály cum libera disponendi facultate Statuáltattak*” vagyis szabad rendelkezési joggal beiktattatik.¹⁴¹ Egy 1702-ből származó okmány szerint a birtoklás jogcíme *Nova Donatio*, mely „*Fü agra, és az deficiálván* (kimúlván) *a Leány ágra*” terjedt ki.¹⁴² A birtok a továbbiakban sokféle úton-módon növekedett átadásokkal,¹⁴³ örökös cserékkel: így uzoni birtokot uzonira cserélt Béli Pál menyével,¹⁴⁴ csiki jóságot uzonira Daniel Péterrel,¹⁴⁵ foksáni birtokot uzoni emeletes kőházra egy moldvai tisztségviselővel.¹⁴⁶ Növekedett Daniel Ferenc ajándékával,¹⁴⁷

137 RegMi 10/19/1718, illetve RegMi 10/20/1718. Mikes Mihály Zeyk Lászlónak cserében Váralja nevű faluban levő birtokát adta.

138 RegMi 26/1767. „A zálogba vevőt tekintve [...] az elzalogosítás: valamely idegen jognak időre szóló veszedelmes és kárhozatos magánál-tartása, a jövedelmek szedése és a tőkeösszeg visszakövetelése mellett.” – írja Werbőczy 1514: 81.

139 RegMi 10/23

140 Ekkor illesztették fel a megvásárolt csesztvei kastélyra a Mikes címert. Az épület művészettörténeti szempontú leírója W. Kovács András.

141 RegMi 5/1679

142 RegMi 50/26

143 „Uzoni Kakas János Mikes Mihálynak Uzonban egy Fundust minden Appatinentiájával együtt örökösön conferálja.” (RegMi 50/10/1692.)

144 „Béli Dávidné Asszonytól concambiált Uzonban levő két Sessorol költ örökös Csere Levél.” (RegMi 11/1693.)

145 „Daniel Péterrel való Concambiális (kölcsonös) Contractus – és Statutio is, a midőn G. Mikes Mihályal a csiki jóságot Uzoni ös Jozsaggal feltseréli” (RegMi 24/1701, 30/1703.)

146 „G. Mikes Mihály sztolnik Mihálcsával tserét téssen – el tseréli t.i. a Groff Uzonban köből egy Contignácios építettett Házat a Havasal földébe Moldovában Buglyesten, Foxánon és Nagy Mirho vize mellett levő Jozságerít.” (RegMi 31/1707.)

147 „Idősb Daniel Ferentz – hívséges szolgálataként G. Mikes Mihálynak az uzoni Jussát ad utrumque Sexum ajándékozza.” (RegMi 29/1703.)

elzálogosítással,¹⁴⁸ vásárlások révén.¹⁴⁹ Az uzoni jószág tehát *korlátozás nélküli tiszta adomány* volt. Azt, hogy az Apaffi Mihály adománylevelben említett „hozzátartozó Portiok” kitétel a bodolai birtokra is vonatkozott-e, nem tudjuk, mindenesetre utóbbira néző külön adománylevelre a dokumentumok közt nincs hivatkozás. 1696-tól kezdve e helységben több ízben viták merültek fel a Béliiek és Mikesek között a „Portiok” elfoglalása dolgában.¹⁵⁰ A problémát később a két család tagjai közti házasságkötésekkel oldották meg, így a Bélii Vince (1753–1829) Fogaras-vidéki főkapitány és Mikes Zsuzsanna (1758–1834), Mikes Borbála nagyszülei és édesapja, Mikes Kelemen és Bélii Emma, illetve Mikes Mihály és első felesége, Bélii Iлона esetében. Mint azt korábban láttuk, a nagyszülői nemzedékben még három ilyen eset volt. Ez a birtoklásra is kihatott, egyrészt a tulajdonos kilétét, másrészt a művelést illetően is. Hogy mind a Bélii, mind a Mikes családnak köze volt Uzonhoz, azt a földdarabok *Mikes tag, Bélii tag* megnevezése is jelzi. Egy *Tulajdoni lap* szerint, melyet 1899-ben, a helyrajzi számok tagosítás révén módosulásával kapcsolatban újítottak meg, rögzítették, hogy a Bélii György ükapa (1801–1877) kezén lévő földek a birtokos halála után felerészükben feleségére, másik felükben az eladási, megterhelési valamint végrendelkezési tilalom és fiági továbbörökítés feltétele mellett a két fiára, Bélii Kálmánra (1851–1929) és Bélii Ákosra (1846–1932, Borbála dédapja) szállnak, így nem kellett a György két leánytestvéréhez jutniuk.¹⁵¹ 1913-ban Ákos a fiára, Ferencre (1872–1941) íratta azt. Mivel azonban zálogjog terhelte, a banki adósság kifizetésében a Mikes Rózát (1868–1962) feleségül vevő Bélii Ferencnek a négy leánytestvére is részt vállalt, akik közül, mint jeleztük, további ketten Mikesekkel, Kelemennel és Zsigmonddal (1867–1951) házasodtak össze. Mikes Zsigmond, Brassó vármegye főispánja, császári és királyi hadnagy feleségével, Bélii Zsófiával (1874–1930) a bodolai Mikes Kelemen (1865–1918), a Borbáláék nagyapja, testőrezredes, császári és királyi kamarás, a főrendiház örökös tagja Bélii Emmával (1873–1957). Utóbbi házaspár, tehát a nagyszülők az uzoni birtokot kezelték, miközben a nagymama a csesztvei és szászfenesi birtok kezelésében is jelentős részt vállalt.

Hasonló elvek szerint öröklődtek a csesztvei és szászfenesi Mikes-birtokok is. Mikes Árpád (1835–1899, Borbála dédapja), amíg élt, fiának, a császári-királyi testőr tisztséget viselő, legtöbbször Bécsben tartózkodó Kelemennek csak 1/6-át adta át, amit az bérlővel műveltetett meg, de halála után Kelemen örökölt mindent, mivel élő fiútestvére nem volt, húgainak pedig föld nem, csak juss járt. 1919-ben ő is elhalálozott. Még kiskorú fiai közül Sándor (1905–1945) a szászfenesi, Mihály, Borbála édesapja a csesztvei hagyatékot örökölte, azzal a korlátázással, hogy *„amennyiben gr. Mikes Mihály törvényes leszármazók nélkül halna meg, ezen ingatlanokra az utóöröklési jog testvérét, gr. Mikes Sándort, vagy ha ő már nem élne, legidősebb*

148 „Uzoni Kosa Bálinttól el zálogosított szántó földről való Levél.” (RegMi 36/1716.)

149 „Uzoni Keserü Páltól vásárolt Szántó Földről való Contractus.” (RegMi 51–54/1752.)

150 RegMi 21/10/1696, 21/24, 25/1711, 21/34/1704, 21/36/1793, 50/46/1743.

151 Tulajdoni lap a családi levéltárban.

fiát, vagy egy általuk közösen kijelölt gyermeket fogja illetni”.¹⁵² Megtiltják ennek az ingatlanok az elidegenítését, és kötelezik, hogy a területén levő templomot a római katolikus vallásban szokásos liturgikus célokra használják.¹⁵³ E kitételek jelzik, hogy az öröklésben az ősiség elve érvényesült, mely a vagyonnak a nemzetség kezén való megtartását, forgalmának korlátozását biztosítja: „a közvetlen vérségi kapcsolatban levő férfiak között a törvényesen örökölt fekvő jószág, tehát a föld tekintetében a viszonyos és kölcsönös átszállás, öröklés és háramlás áll fenn, az ilyen földhöz nemcsak a férfi örökösnek, hanem a fokozatosság szabályai szerint minden utódnak és elődnek is joga volt. [...] Az ingatlan birtokosa a rendelkezési jogát csak korlátozottan gyakorolhatta, mert az ingatlan állagát teljes egészében meg kellett őriznie az utódok részére, vagy ha közvetlen leszármazói nem lettek volna, [...] az osztályos atyafiaknak.” (Tárkány Szücs 1981: 710.)

A szászfenesi, valamint a kutsulútai birtokok a vegyes adományok kategóriájába tartoznak. „Vegyes adománynak pedig azt mondjuk, a melynek elnyeréséhez a szolgálatokon felül még valamely pénzösszegnek fizetése is járul. Ezt ideiglenes átruházásnak szoktuk nevezni.” (Werbőczy 1514: 13.) Fenti, a kincstár tulajdonát képező az ún. *fiskális birtokok* elidegeníthetetlenek, de zálogba vehetők voltak. „Az elzálogosítás tehát, a zálogba adót tekintve az, midőn valaki saját jogát, a szükségtől kényszerítve, másnak ideiglenesen használatul átengedi. A hitelezőt, vagy zálogba vevőt tekintve pedig az elzálogosítás: valamely idegen jognak időre szóló veszedelmes és kárhozatos magánál-tartása, a jövedelmek szedése és a tőkeösszeg visszakövetelése mellett. A fejedelmek elsősorban természetesen híveiknek adták a zálogos birtokaikat. (Werbőczy 1514: 81.)

Szászfenes eredetileg a Kolozsvári Konvent, majd az erdélyi fejedelmek, és ezt követően a Fejedelmi, majd Guberniumi Kincstár birtoka volt, melynek *portióit* azok bizonyos összeg fejében elzálogosították. 1686-ban „Apaffy Fejedelem Székely Lászlónak és Bulcsesti Sára feleségének a szászfenesi egész Portiokat Gorbó praediumával együtt Nova Donatio mellett 10. ezer forintokban inscribálja”.¹⁵⁴ 1711-ben Mikes Mihály Szászfenesbe zselléreket szándékozott betelepíteni, és elcserélte birtokosával, Székely Ádámmal, egy másik fiskális birtokért, Vádért,¹⁵⁵ majd az udvartól a *nova donatio* átírását kérte. Ezért a megözvegyült felesége 4400 forintot fizetett be a Kincstárnak. 1729-ben fiai megosztottak tartozékain, szántóföldjén, rétjein, erdőin, berkein.¹⁵⁶ Az ilyen ideiglenes birtok meghatározatlan ideig volt örökölhető: 1767-ben a kincstár vissza akarta szerezni a jószágot *inscriptionális summáját* kifizetni ígérve.¹⁵⁷ Pereskedés, majd a kincstárhoz intézett könyörgéseket követően végül, 1782-ban a kincstár a szintén Mikes kézen levő offenbányai fiskális bir-

---

152 Tulajdoni lap. B. 1919. okt. 13. Kolozsvári járásbíróság.

153 Tulajdoni Lap Mikes Borbála megőrzésében.

154 RegMi 4/14.

155 RegMi 4/20.

156 RegMi 4/29.

157 RegMi 4/55

tok visszavonása árán,¹⁵⁸ bizonyos summa felülfizetése, és a leánytestvérek pénzbeli kielégítése mellett a fiúörökösök nevére hagyta.¹⁵⁹ A szászfenesi örökség házasság útján a Mikes nemzetség zabolai ágára szállt át.

Itt jegyezzük meg, hogy II. Rákóczi Györgytől II. Mihály Offenbányán, vagyis Aranyosbányán, és a környező falvakban: Felsőcsórán, Szartoson, Muncsalon és Brezesten is kapott birtokot, és szerződést is kötött a bányák műveléséről.¹⁶⁰ Ezt a birtokot azonban 1773-ban Mária Terézia Csicsó-Györgyfalvival cserélte meg.

Hasonló, „külső”, fiskális birtok volt Kutsulata,¹⁶¹ mely „*Jószágot Donatione mediante Apaffy Mihály 3/m. Mf.-ban Mikes Mihálynak és Feleségének G. Bethlen Drusiánnának Conferálja*”.¹⁶² Efelől „Mikes Mihály Regius Consensust nyer I. Leopold császártól”.¹⁶³ 1767-ben Mikes Antal háromszéki főkirálybíró ellen a Kincstár a birtok visszavétele iránt eljárást indít,¹⁶⁴ 1769-ben a „vissza nem botsáttásáért indított pert” újra felveszi,¹⁶⁵ mígcsak Mikes János (†1815) és Mihály „a csak fiú ágra regulázott” *nova donatioként megkapja* „a fls. Udvari expeditiojáért” járó summát kifizetve.¹⁶⁶ Az adomány minden bizonnyal szintén záros határidőre korlátozódott, ugyanis a királyi kincstár 1874-ben visszaváltási pert indított, majd a *Tulajdoni Lap* szerint 1882-ben az örökösöktől, Mikes Árpádtól és más fiútestvér híján Mikes Leopoldina húgától (sz. 1839) visszaszerzett.

Gazdálkodás a 19. század végén – 20. század elején

Egyed Ákos megállapítása szerint az 1848-as forradalom utáni jobbagyfelszabadítás gyökeresen átrendezte a tulajdonviszonyokat. Az Erdélyben élő 62 grófi vagy bárói nemzetségre átlag 2487 hold föld jutott, korántsem egyenlő arányban. Míg birtokaikat legnagyobb arányban a Bánffyoknak sikerült megőrizniük, a Mikesek is viszonylag jól álltak. Az akkor élő Mikes családok és örökösök sorrendben az 5. helyen álltak a összirtokaik nagyságát illetően, 44 132 holddal, melyek megoszlottak a két ág családjai között. A századfordulón 5 Mikes örökösnek kellett osztoznia ezekben. Az uzoni ághoz férfiágon Mikes Árpád és fia, Kelemen, Borbála nagyapja tartozott. Kelemen császári és királyi kamarási és vezérkari százados volt. A zabolai ág három férfitagja közül egyebek mellett ketten gazdálkodtak, Ármin és Zsigmond, előbbi Zabolán, utóbbi Bodolán. Utóbbi helységben élt Béli Ferencné, Mikes Rozália, aki-

158 RegMi 9/32/1783

159 „G. Mikes Jánosnak Mlgs Erdélyi Cancellaria Cancellariussához, Gr. Bánfi Györgyhöz küldött Levélének Conceptussa az iránt, hogy az 1782-ben Sz. Fenes iránt nyert, és tsak Fiu ágra regulázott Nova donationak Statutio alkalmatosságával a Leány ág részéről tett Contradictionak hely ne adasék.” (RegMi 12/2.)

160 RegMi 4/9.

161 RegMi 48/1–83/1664–1799, RegMi 48/6/1702.

162 RegMi 48/6/1702

163 RegMi 48/7/1702.

164 „Ország Director Tolnai János Hivatalánál fogva G. Mikes Antalt a Kutsulatai Inscriptios Jószág ok remisszioja iránt Certificaltattya.” (RegMi 48/37.)

165 RegMi 48/41/¼ .

166 RegMi 48/52 és RegMi 48/54/1780

nek a gazdálkodásban Borbála Nagymamája, Béldi Emma adott tanácsokat. Ennek a gazdaságnak a múltjáról nem sikerült adatokat szerezni, maradványait a Németországba kitelepedett, de részlegesen hazatért Mikes Imre kezeli.

A Gazdacímár¹⁶⁷ 1897-ben Mikes Árpádot és fiát, Mikes Kelement nevezi meg Magyarcsesztve birtokosainak. Árpád 3 helységben elterülő, 1796 kat. holdas gazdaságát 36 cseléddel, önállóan szervezte és irányította. 506 hektáros szántója, 53 vetőgépe, 3 ekéje, 10 boronája, 12 ígás szekere, 111 szarvasmarhája, 18 lova, 237 sertése és 294 juha (lásd 12–14. mellékletek) nagyarányú földművelő-állattartó gazdálkodásról árulkodik.

A második világháborús veszteségek lajstroma szerint (lásd 19–23. mellékletek) Magyarcsesztvén 17 építmény adott hajlékot a különböző rendűeknek-rangúaknak, alkalmazottaknak és intézőnek is, és/vagy tett lehetővé valamilyen gazdasági tevékenységet.

Az itteni gazdálkodás további részleteit nem ismerjük, nem tudjuk, hogy a román földreformtörvény milyen mértékben csonkította meg a birtokot, de azt igen, hogy Mikes Mihály első feleségével, Béldi Ilonával 1930-ban gyarapította is azt, megvásárolva Teleki Ádám és Károly elidegenítési tilalomtól és utóöröklési megszabásoktól mentesített örökségrészét. Mikesék az elidegenítési tilalmat továbbra is fenntartották. A román állam több ízben választott le újabb és újabb birtokrészeket. 1946-ban végleg törölte a Mikes Mihály tulajdonjogát, és 1964-ben elállamosította az ingatlant. Amikor a magyarcsesztvei birtokot 1998-ban visszaadták a törvényes örökösöknek, már az épületeinek csak egy-egy fala meredezett az égnek.

Mikes Mihály mozgásszervi betegsége miatt az édesanyja, Béldi Emma irányította a sokféle tevékenységet folytató, sokféle értéket magában foglaló gazdaságot. Legalábbis ez utóbbira utal a meneküléskor elpusztult javainak 1944-ben készített leltára: nagybani búza-, árpa-, kukorica-, krumpli-, sőt napraforgó-, takarmány-, dohány- és szőlőtermesztésre vall a rájuk fordított termőföld mérete, az asztagok hossza, a magok és értékesíthető termékek mázsában, literben, és nem utolsósorban pénzben megadott értéke, a hozzájuk szükséges specializált építmények gabonás, kukoricás kas, kovácsműhely, üvegház, malom, dohány szárító szín, prэшház, jégpince), valamint szerszámok, gépek (vetőgép, cséplőgép, szecs kavágó, transzmissziós motor, prés és borszűrő, stb. megléte. Nem kevésbé fontos ága volt a gazdálkodásnak az állattartás, mely a tartott jószágok fajták és korok szerint megadott számában, és további építmények: istállók, pajták, eszténa, szerszámok meglétében tükröződnek. Sajnos, nincs rá adatunk, hogy e gazdaság mennyire volt önellátó, és mennyire árutermelő, mindenesetre, a ha egyebet nem is, a dohányt minden bizonnyal eladásra természetették (lásd 19–23. mellékletek).

A birtok teljes elkobzása és szétparcellázása után, a restitúciós törvénnyel erdők, legelők és szántók jutottak vissza a család birtokába. Ezeket Uzonból, a nagy távolság miatt fenntartani nem tudták és a közelmúltban eladták.

---

167 Mezőgazdasági statisztika 2. 464–465. (Lásd 11–14. mellékletek.)

Az 1897-es Gazdacímtár az uzoni gazdálkodók között Mikes Kelemen édesapját, Árpádot nevezi meg, aki a birtokát a helybeli birtokos Temesvári Jánosnak és Gergelynek adta ki haszonbérbe. De gazdasága mutatói nem állapíthatók meg, mert nem választható szét a felmérésben szereplő három tulajdonos javainak részaránya. A Birtokállási lapon 401 hold kert, 112 hold 634 négyszögöl szántó, 34 hold 609 négyszögöl kaszáló szerepel.

Később, özv. Mikes Kelemenné Béldi Emmának az uzoni Kisajátítási Bizottsághoz címzett kérvényéből kiderül, hogy a birtok 150 hold szántóból, 10 hold kaszálóból és a hozzájuk tartozó belsőségekből állt (lásd 17. melléklet). Béldi Emma nagy szerepet játszott az uzoni gazdaság irányításában: bár felváltva tartózkodott fiai magyarcsesztvei, illetve szászfenesi birtokán, a szeme az uzonin is rajta volt, ezt képzett gazdatisztal kezelte, levelezéssel (lásd 24. melléklet), és évente 2-3-szori személyes jelenlétével irányította. 1910–1919 között gazdasági naplót¹⁶⁸ vezetett (lásd 16. melléklet), amiből pontosan áttekinthető a gazdaság működése és esetenkénti együttműködése a csesztveivel. A marosmenti övezet természeti viszonyai a kukorica-, az Olt menti a rozs-, zab-, lencse- és burgonyatermesztésnek kedveztek. Béldi Emma kiegyenlítette a kettő közti egyenlenséget, mind a haszonnövények, mind a tenyésztett állatok tekintetében. Hízott ökröt Csesztvéről szállított Uzonba, a zabolai Mikesek révén megszerzett muraközi lovat Uzonból Csesztvére. Az uzoni gazdasági napló pontosan tükrözi az üzemben folyó tevékenységeket, leszámítva az erdőgazdálkodást. Nemcsak a termesztett növényekről, mint búza, árpa, lencsés árpa, rozs, zab, tengeri, paszuly, lóbab, széna, lucerna, lóhere, a tenyésztett állatokról, mint ígásökrök, hízó fehér- és tarka marhák, kocsilovak, ígáslovak, hanem azok termesztési-tenyésztési és felhasználási körülményeiről is tudomást szerzünk belőle. Pontos költségvetés jelzi, melyik veteményből melyik, mennyi, mikor, hányholdas földparcellába vettetett, ha netalán a szükséges vetőmaggal nem rendelkeztek, honnan és mennyiért szerezték be, megismerjük a termelésével és felhasználásával kapcsolatos költségeket (pl. üzemanyag ráfordítás, cséplés, rostálás, darálás, gazdatisztalnak és kepenek való járandóság, veszteség), fizetési módját és pénzbeli értékét, a termény mennyiségi (q, hl), és minőségi (I. vagy II. osztályú), mutatóit, felhasználási módjait (takarmányozás állatfajonként, szeszgyártás, eladás, cse-re, kölcsönadás, átadás a brassói főispán (bodolai testvére férje javára, stb.), havonkénti lebontásban. Pl. pontos kimutatás készül a szeszfőzéshez feldolgozott burgonya, árpa, tengeri, rozs métermázsáiról, az élesztő mennyiségéről, az előállításához szükséges tűzifa beszállítási módjairól, az üzemnapok számáról, a gyárnak, valamint a számtartónak átadott pénzüsszegeiről, a szesz finomításáról, a termék mennyiségéről és értékéről, készleteiről, különböző felvásárlók felé való értékesítés részleteiről (vevő, eladott mennyiség, érték). Mindennek a célja nyilvánvalóan a több lábon álló gazdálkodás rentabilitásának a mérlegelése volt.

Az uzoni birtokot a román állam földosztáskor teljes egészében el akarta kobozni, arra hivatkozva, hogy a tulajdonosa, aki külföldön tartózkodik, azt bérbeadta.

168 A család tulajdonában.

Mikes Kelemenné „magánúton” értesülve a veszélyről, az uzoni Földosztási Hivatalhoz címzett fellebbezésben megcáfolta mindkét téves indoklást, és kérvényezte, hogy a törvény által megszabott 50 ha minimumot, beleértve a belsőséget, számára meghagyják és a terület megválasztására szabad kezet engedjenek (lásd 17. melléklet). Ez meg is történt, de a CASBI¹⁶⁹ kisajátított egy pálinkafőző üstöt és egy gőzcséplőgépet (lásd 18. melléklet). A nagy adók miatt 1946–1947-ben kénytelen volt a földből néhány holdat eladni. Az államosításkor a teljes mennyiséget kicserélték.

Nem tartozik az uzoni ág határákörébe, mégis, néhány mondatban szeretnék megemlékezni a Mikes nemzetség másik – zabolai – ága gazdálkodásának némely kiemelkedő gazdasági teljesítményéről.¹⁷⁰ Az egyik az 1763-ban Bükszádon létesített üvegyártó manufaktúra, amelynek üzemeltetésére német és cseh munkásokat telepítettek. Itt, akárcsak a Kálnoky család által az 1680-as években létrehozott zaláni üvegcserében, elsősorban ásványvizes palackokat gyártottak, amelyeket székelyföldi borvízzel megtöltve a hazai piac mellett a Román Királyságban és Bulgáriában értékesítettek. Termelési értéke, a modernizálása után, elérte az évi 100 000 forintot. A másik nagyszabású teljesítmény gr. Mikes Ármin 19. század végi, 20. század eleji zabolai mintagazdasága volt, mely 400 hold alácsövezett szántóföldjén működött, gőzhajtotta ekékkel, vető- arató- és cséplőgépekkel, meg igás állatokkal. További 52 holdon bolgárkertészetet létesített, a falu szélvédettebb helyén pedig gyümölcsöst telepített, és a 81 holdas kaszálóterületének a termékenységét is csatornázással, meg alagsövezéssel emelte meg. Híres volt külföldi kancákkal nemesített ménese, akárcsak szarvasmarha-állománya. 4254 kataszteri hold erdejében fakitermelő- és feldolgozó vállalkozást hozott létre, melyet Zernyei Részvénytársaság néven jegyeztek be. A falut koszorúzó erdőben sodronyos kisvasutakon és vizescsatornákon továbbították a vasútállomási fűrészüzemre juttatandó fát. A család a falu lakosainak felemeléséhez sokféleképpen hozzájárult: kezdeményezte a tagosítást, lakóházakat épített a munkásai, és iskolát azok gyermekei számára, gyapjúfeldolgozó üzemet hozott létre a román juhászok gyapjújának értékesítésére, tűzoltó egyeletet a károk megakadályozására. Mikes Ármin leányai közül Klementina a világháborús árvák és kiskatonák gyámolítójaként tűnt ki, Johanna pedig arra nyújtott példát, hogy hogyan kell megőrizni emlékezetünkben a tovatűnő múlt értékeit: viseleteket, népszokásokat. Szerepet játszottak abban, hogy a falu társadalma a polgárosodás útjára lépjen.

---

169 Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár)

170 E részhez a Pozsony Ferenc által közölt adatokra támaszkodom (Pozsony é.n.: 44–46, 168).

A Bánffyak birtokai és használatuk

A losonczi Bánffyak az erdélyi arisztokrácia leghatalmasabb birtokos nemzetségét képezték. A 19. század végén 5 ágazatban, 1911-ben 17 tulajdonos nevén 9 megyében, 103 helységben 129 990 kataszteri holdat birtokoltak.¹⁷¹ (Ezek egyfajta összegzése a *15. melléklet*.) Viszonylag kevés ingatlan szerepelt a kihalt gáltói ágazat őse, Bánffy Elek, aztán a királyfalvi ág akkor még élő, de örökös nélküli Béla tagja nevében, valamint a nagy területtel rendelkező apák (gr. György, fugadi br. Kázmér) fiai (Miklós és Dániel) nevében. Legtöbbet, 93 632 kat. holdat a grófi mellékág, és azon belül is a legtetemesebb területet, 4 megyében, 34 helységben 69 401 kat. holdat a bonchidai gr. Bánffy György bírt.¹⁷² Egy mezővárosból (Bánffyhunyad) és 22 helységből vagy pusztából álló kalotaszegi, birtokának intéző által adminisztrált uradalmi központja Zentelke volt. Az uradalom cselédei és napszamosai jórészt az ikerfalu Kalotaszentkirályból kerültek ki. (Fülemile 2000: 955.) A tulajdonos a nyarakat a kiterjedt birtokán, ill. másik birtokközpontján, Bonchidán, a teleket Kolozsváron és Budapesten töltötte. A második legnagyobb birtokos a grófi mellékág másik, választói ágazatát képviselő Bánffy Albert (Balbi) volt, aki 5 megyében, 21 helységben 19 380 kat. hold földdel rendelkezett. Az eredetétől fogva férfibirtok csak különleges esetekben került női kézre. Pl. a grófi ágban már 1888-ban elhunyt Béla földjeiből fiúörökös hiányában 974 kat. holdat felesége, Wesselényi Rozália, 3606 kat. holdat pedig leánya, Róza kapott meg.

A beresztelki és a fugadi ág csaknem egyformán elégítettet ki: előbbinek 16 467 kat. holdhoz volt birtokjoga, utóbbinak 179-cel kevesebbhez. Ezek az ágazatok élő tagjainak arányában osztódtak tovább. A fugadi ágban 3 nemzedék kapott részt: a dédszülőkéből Dezső és Ernő, a nagyszülőkéből Kázmér és Ferenc, a szülőkéből Dániel. A beresztelki ágazatban az akkor már nem élő dédapa, Bánffy Zoltán (1841–1892) 2 feleségétől mindössze 3 fiú született: az elsőtől, Bethlen Auréliától (1839–1872) Bánffy János (1870–1946), a másodiktól, Teleki Erzsébettől (1853–1937) Endre (1879–1905) és Zoltán (1886–1967). Az örökítő akkor már nem élt, az örökös gyermekek pedig még kiskorúak voltak. Az örökölt birtok mérete születési sorrendben csökkent. János Szilágy megyében 7 faluból részesedett, a legtöbbet a születési helyén, Szilágynagyfaluban. Ezen kívül Maros-Torda vármegyéből 1 – ez, Marosgeze volt a birtokközpontja is –, Alsó-Fehérben 2 faluból. Endre, a Borbála nagyapja 9 helységben volt birtokos, ezek zöme szintén a Szilágyságban helyezkedett el (Ballaházán, Csízérben, Krasznahosszúaszón, Szilágybagoson, Valkóvárán, Gyüimölcsénesen), továbbá 1-1 Beszterce-Naszód (Nagysajón), meg Maros-Torda (Fülehéza) megyében. Utóbbiban részvényese volt a Gödemesterházán meg Maroshévízen működő

171 A losonczi báró és gróf Bánffy család földbirtoka. Lajstrom a család levéltárában.

172 Nemes Gyula emlékiratában úgy emlékszik, hogy a György javára az édesapjától, Miklóstól telekkönyvbe íratott mintegy 27 000 hold mezőgazdasági és erdőbirtokot gr. Bánffy György a Bihar- és Kolozs megyét elválasztó Vigyázó (Vlegyásza) hegycsoport mintegy 26000 hold erdősegeinek megvásárlásával Erdélyben 8 vármegyében, 101 község és város területén fekvő 52 000 hold összirtokkal rendelkezett. (Nemes 1972: 876.)

dő Bárá Bányfy Uradalomnak. Utóbbiakat leszámítva, a legnagyobb közülük az 1599 holdas szilágybagosi birtok volt, de azt sajnos váltók meggondolatlan aláírogatásával elveszítette, és ugyanez történt a Beszterce-Naszód vármegyei nagysajóival is, ahonnan a családjának 1919-ben ki kellett költöznie. Emiatt a család gyámság alá helyezte. Zoltán kapta a legkevesebb, és legszétosztottabb elterülő helyiséget.

E birtokoknak jelenleg még sem a hasznosítási módját, sem a későbbi sorsát nem ismerjük. A román agrárreform értelmében, ha az örökösök belföldön éltek, a földreform során 50 hold földjük maradhatott. A külföldön élő Bányfy Rózának oda-vezett a birtoka. A Bányfy György féle kalotaszentkirály-zentelkei Bányfy-uradalom földjeit az 1920-as évek elején végrehajtott földreform során felosztották, „majd a harmincas évek második felében a korábban prosperáló és piacra termelő nagybirtok hátralevő részét is felszámolták, kiárusították. A Bányfyak udvarházát, elbontották. A kastély anyagának jó részét a szomszédos román lakosságú Nagykalota (Călata) állami iskolájának és közművelődési házának építésére fordították. (Szabó 1942: 144.) A kastély gazdasági épületeinek egy részét átépítették lakóháznak (Fülemile 2000: 956, Nemes 1972).

A Bányfy-erdők hasznosítása

A Kelemen- és Görgényi-havasok közt elhelyezkedő, beresztelki, szászrégeni, fülpösi, magyarrégeni, idecspataki, magyarói, füleházi, gödemesterházi és oláhtoplicai területeket magába foglaló övezet, 39873 holdas havasi nagybirtokai a br. Bányfy család közös tulajdonát képezték, melyek br. Bányfy-féle Gödemesterházi Uradalom gyűjtőnéven 1882 év óta részesültek szakszerű kezelésben. Az uradalomhoz különféle adminisztratív és lakóépületek, valamint a maroshévízi hővizeket értékesítő Bányfy-fürdő is hozzátartozott. A család beresztelki ágának részterületei br. Bányfy János (1810–1873) és Wesselényi József (1812–1899) ükszülok hagyatékaként, Bányfy Zoltán (1841–1892) dédapán keresztül származtattak át Endre nagyapára (1869–1962) és két fiútestvérére, Jánosra (1870–1946) és Zoltánra (1886–1967). 1912-ben a fugadi ág felnőtt férfitagjai, a Kolozsváron élő Ernő (1852–1916), a marosszentkirályi Ferenc (1869–1938) és a nagyenyedi Kázmér (1866–1922) megvásárolták a beresztelki birtokjogok felét, így a 6 fiú egyenlő arányban részesedett belőle. A havasi nagybirtokot a további örökösödési mechanizmusok és apák-fiuk közti osztozkodás révén kialakult végső arányjog alapján, 1918 decemberében, a román csapatok Erdélybe való bevonulásakor, „az uradalom birtokközössége biztosítására, a gazdálkodás intenzivitása, a kezelési költségekben, az egységesség mellett jelentkező előnyök kihasználása”, „az erdészeti igényeknek mindenben megfelelő erdőgazdasággá fejlesztése” céljából 3 960 000 korona alaptőkével részvénytársasággá alakították át,¹⁷³ melyhez a szomszédos nagy erdőbirtokos Kemény, Bethlen,

---

¹⁷³ Az adatok az Uradalom által kiadott Szolgálati Szabályokból (1920. 1.), valamint Borbála grófnő és dr. Szóts Dániel, az uradalom egykori erdőmérnöke fia adatközléséből származnak. (Lásd még Mirk 2013 és Szóts 2013: 15–26.)

Farkas és Éltető családok is csatlakoztak. Szervezetileg az R.T. egy központi erdőhivatalból és az alá rendelt Szalárdi, Gödemesterházi, Maroshévízi és Ratosnyai erdőgondnokságból állt, amit szakmailag 1 főerdőtanácsos, 2 erdőtanácsos, esetleg főerdőmérnök, 4 erdőmérnök látott el. A család több tagja vett részt a részvénytársaság munkájában: a fugadi Bánffy Ferenc fia, Dezső (1900–1939), helyi szervezőként, Kázmér fia, Dániel (1893–1955), ügyvezető igazgatóként, a beresztelki Endre nagyapa fiai: Endre (1909–1990) németországi egyetemen képzett hivatásos erdőmérnökként, István, Ádám és Miklós tisztviselőkként. A részvénytársaság műszaki és kezelő erdőtisztje, valamint segéd szolgálati alkalmazottjainak a már említett kinyomtatott szolgálati szabályokhoz, kötelezettségekhez kellett igazodniuk, és különböző jogokat élveztek (*Szolgálati Szabályok...*). A tisztviselőket rangsorolás alapján javadalmazták pénzbeli és természetbeli illetményekkel – föld (rét, szántó, kert) –, lakás, és nyugdíjhoz is volt joguk. Palotailva a betelepült munkások révén alakult népes településsé.

Az agrárreform következtében a Bánffyak erdőbirtoka 25 703 holdra apadt, melyhez br. Bánffy Dániel – a magyar királyság földművelésügyi minisztere 1940–1944 közt – 5756 holdnyi saját erdőbirtokot vásárolt az Istenszéke és Kisköves között. „Ő alapította meg Palotailván (ma Lunca Bradului) a Gödemesterházi Uradalom mellett a BANGRA céget (a Bánffy és Grassl György bécsi cég egyesülése), ahol 50 hold területet elfoglaló 8 gáteres fűrészgyár nagy kiterjedésű területről dolgozta fel a fát.” (Az erdőuradalom működéséhez lásd a 100–107. képeket.) A kitermelt fa mellett fő jövedelmét az Izraelnek fenyőfából gyártott narancsos és citromos rácsos tetejű ládák biztosították. Az erdők a vasútvonaltól, a Marostól vagy a gyártól mindössze 1, de maximum 12 km-re voltak. 80 km-es hosszúságú kisvasúton öt mozdony szállította a fát Ilva völgye, Szalárdtelep, Zsirka, Funtinel erdőiből. A „Bánffy-erdőbirtokok több, mint ezer embernek biztosítottak megélhetést a két világháború közötti román világban is.” (Mirk 2013.) A Gödemesterházi Uradalom szállítási dolgában együttműködött a szász többségi tulajdonú Ardeleanával is, mely a szászrégeni Tutajos Kereskedelmi-, majd Faipari Kereskedelmi Társaság jogutódja volt. Ebben részvényesként a család lánytagjai is részt vettek, míg a fiági örökös Bánffy-erdőbirtok jövedelme kizárólag a fiúkat illette meg.

Az egész Bánffy-vagyont 1944-ig az erdészeti és kereskedelmi hatóságokkal együttműködő családtagok személyesen és aktívan irányították, nagyon jól megszervezték, mindaddig, amíg a visszavonuló németek abból a célból, hogy újraszervezzék a védelmüket, erőszakosan ki nem ürítették az egész uradalom területét, aminek következtében a vezetőség és a munkások nagy része elmenekült. A németek, katonai céljaiknak megfelelően, a BANGRA üzem telepét minden raktáron maradt készletével a levegőbe röpítették. Szétzúzták a garázssort, a keskenyvágányú vasutat, és ami mozgatható ezután a pusztítás után még megmaradt, eltűnt a háború utolsó heteinek káoszában. 1945-ben, a tulajdonosok és a személyzet visszatérésekor a vagyonkomplexum, megmaradt szerszámkészletével együtt, a fegyverszünet rendelkezéseinek értelmében a román állam, azonbelül a CASBI felügyelete alá került, és kitermelése is folytatódott a Sylvania E.S. keretében.

Az 1945-ös földreform csak 50 hektár területet hagyott meg a nagybirtokosoknak. 1949. március 2–4. között a kastélyok, udvarházak lakóit megfosztották birtokaiktól, ezt követően a földterületeiket, erdőiket is folyamatosan államosították. A Gödemesterházi Uradalom telekkönyveiből kiderült, hogy a parcellákat 1945-től a '60-as évekig írták át az állam tulajdonába.

Az 1/2000-es romániai restitúciós törvény 26. és ezt követő cikkelyei alapján a Gödemesterházi Erdőuradalmi Rt., akárcsak az Ardeleana Erdészeti Rt. örökössei kérvényezték a tulajdonukat képező erdőterületek visszaszolgáltatását. Ahhoz, hogy elfogadják a kéréseket, az utódok újrászervezték a Gödemesterházi Részvénytársaságot szervezték. Ezt a román állam aláírta. A per olykor felcsillantotta a visszaszerzés reményét, de 2013-ban a román hatóságok végleg elutasították, fő érvül azt hozva fel, volt, hogy a nem államosított, hanem a CASBI által kisajátított földekre nem vonatkozik a törvény. Így a Bánffy örökösök egymás közti megállapodása arra nézve, hogy kinek hány százalékos részvény jár (*lásd 25. melléklet*), nem hozott reális eredményt.

A Zichy és Klebelsberg családok gazdálkodása

Már a Bánffy-tulajdonlapokon gyakran szerepel a „hitbizományi helyettesítés” kifejezés, mely szerint az apáról fiúra szálló birtok további törvényes örökös hiányában visszazáll az apai generáció férfitagjaira, vagyis a birtok családi kézen kell, hogy megőrződjék. A népes Zichy család életében a hitbizomány nyugat-európai mintára nemcsak kötött formájú családi birtoklási jogot jelentett, mely szerint a birtok a mindenkori örökösök el nem adható, kölcsönrel csak annak fejlesztése érdekében és a vagyon arányban megterhelhető tulajdona, hanem azt is, hogy „a birtok irányítása és jövedelme egy kézben van, viszont az örökös köteles a család minden tagját rangjának megfelelő ellátásban részesíteni.” Hitbizományt csak főúri körökben, az uralkodó engedélye alapján lehetett létesíteni. Magyarországon az elsőt 1693-ban gr. Zichy István hozta létre balassagyarmati, 39000 holdas birtokán. (Nagy J. 2007: 297–298.)

Célja a jelentős vagyon osztatlan és elidegeníthetetlen fenntartása volt a családban az előre kijelölt tagjai számára (Szirácsik 2005: 14). „Az alapító végrendelete értelmében mindaddig, míg Zichy Ádám fiága él, addig a majorátus szabályai szerint a legidősebb szülött bírja a divényi jószágot, ám annak kihaltával a hitbizományi öröklési rend átváltozik seniorátussá, és mint hazánk egyetlen seniorátusa marad fenn egészen a 20. századig.” (Peres 2009.)

A nagyobb részben Nográd, kisebb részben Hont vármegyében fekvő divényi Zichy-uradalom működésének első évszázadát, gazdálkodásának mezőgazdasági, ipari, bányászati árutermelő jellegét Szirácsik Éva elemezte (Szirácsik 2005).

A divényi szeniorátust a 19. század második felében, a 20. század első negyedében Mikes Borbála anyai dédapja, Zichy István (1836–1924) bírta, aki 1880-ban feleségül vette thumburgi gr. Klebelsberg Jozefinát (1849–1924). A Zichyeknek sze-

rény erdélyi földbirtoka is volt Székelyföldváron, és gazdag kolozsvári palotája, a Filstich-ház (lásd 19. kép), melynek évi bére fedezte a család kiadását. Emellett Vajdaszentivánon és Gerenden laktak. A Zichyek a gyermektelen Klebelsberg Vilmos és Zdenko örökségeként jutottak a gerendi, eredetileg Kemény birtokokhoz, tekintve, hogy Zichy Istvánné, Klebelsberg Józefa unokahúga volt Vilmos bácsinak. Borbála dédanyja, Zichy Istvánné (1884–1947) Székelyföldváron született, de a divényi uradalomban élt, mindaddig, míg férje halálát követően családját a szenyorátus új feje ki nem pakolta onnan. Ezt sokszor megbántottan fel-fel emlegette. Leánya, Zichy Josefina 1905-ben az apja intelme ellenére a bohém Bánffy Endréhez ment feleségül, és 9 gyermeket szült neki. Közülük öt, 1913-ig Nagysajón született, de az ottani birtok banki elárverezése után, gyermekei nagy számára való tekintettel a Zichy család a nagyobbik, gerendi örökséget íratta a Jozefina nevére.

Az aranyosgerendi Klebelsberg gazdaság 1796 hold földön terült el, melyből 733-at szántóként hasznosítottak. Vegyes földművelő-állattartó gazdálkodás folyt itt, 7 helységben, 32 cseléd segítségével, és jól felszerelt eszköztárral (lásd 11–14. mellékletek). A kastély birtokbavétele után az aranyosgerendi gazdaság irányítása teljes egészében Zichy Josefínára hárult, aki látástól vakulásig dolgozott. A kastély, szántóföld szőlő, mellett egy kevés erdő, meg malom is volt. A szőlőt Józsi nevű fia hasznosította, akinek Kolozsváron borpincéje volt. Különösképpen nehéz volt a sorsa a kommunizmus idején kivetett nagy adók miatt, melyeket korábban Budapestre menekített és értékesített értéktárgyai árából fedezett. A kitelepítést nem érte meg. 1948-ban bekövetkező halálakor magát a birtokot a három Erdélyben maradt gyermeke, István, József és a Borbála édesanyja, Eszter örökölte és gondozta a kitelepítésig, de a kastélyon csak a két fiútestvére osztozott meg. A visszaszolgáltatást követően a birtokot 100 évre István bérbe adta, de perek keletkeztek, és a család elvesztette.